

УДК 82-92 Ільф та Петров «19»

Ганна Сіроткіна

ЛІТЕРАТУРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ФЕЙЛЕТОНАХ І. ІЛЬФА ТА Є. ПЕТРОВА

Стаття присвячена аналізу висвітлення у фейлетонах І. Ільфа та Є. Петрова процесів в радянській літературі, які відбувались наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років.

Ключові слова: публіцистика, фейлетон, І. Ільф та Є. Петров, радянська література.

Статья посвящена анализу отображения в фельетонах И. Ильфа и Е. Петрова ситуации в советской литературе конца 1920-х — начала 1930-х годов.

Ключевые слова: публицистика, фельетон, И. Ильф и Е. Петров, советская литература.

The article is dedicated to the analysis of the representation of situation in soviet literature of the late 1920-th — early 1930-th in the prominent satirists' feuilleton legacy.

Key words: satirical article, I. Ilf and E. Petrov, soviet literature.

Період у радянській літературі кінця 1920-х — початку 1930-х років можна назвати перехідним. Він характеризується примусовим об'єднанням письменників в єдину спілку, основною метою якої було «обслуговування» правлячої партії та її ідеології. Процеси, які відбувались того часу в літературі, знайшли широке відображення в публіцистиці І. Ільфа та Є. Петрова.

Метою даної статті є аналіз особливостей висвітлення у фейлетонах Ільфа та Петрова літературної ситуації кінця 1920-х — початку 1930-х років. Першими спробами співавторів відобразити в своїх публіцистичних творах процеси, що відбувалися в літературі та мистецтві в цілому, відносяться до 1929 року. У фейлетонах «Бліде дитя століття» і «Великий табір драматургів» сатирики вперше підняли проблему підміни творчості виробництвом (пізніше ця тема стане

провідною у фейлетонах на мистецьку тематику). Герой фейлетону «Бліде дитя століття» поет Андрій Бездітний на замовлення пише вірші до того чи іншого свята. Особливо його послуги мають попит напередодні річниці жовтневої революції. Авторі в творі висміюють цю тенденцію, яка простежується в реальному житті: «Попит на вірші та інші літературні злаки до дня Жовтневої річниці бував настільки великий, що купувався будь-який товар, який підходив до урочистої теми (...) В цей день на літбіржі грали на підвищення: «Відзначається посилений попит на епос (...) Рими «зоря — Жовтня» замість двадцять копійок йдуть по півтора рубля. З лірикою слабо» [6, 467]. Раптом виявляється, що всі поетичні доробки героя фейлетону побудовані на цифрі «тринадцять», а річниця революції, якій він присвятив твори, була дванадцятою. Не витримавши цього, Андрій Бездітний вмирає. Ільф та Петров висміюють не тільки новий феномен радянської дійсності — «творчості на замовлення», але й загалом заідеологізованість різних сфер життя радянської людини.

Тема «псевдотворчості» та «серійного виробництва на замовлення» в літературі продовжується у фейлетоні «Великий табір драматургів». Тут співавторі виводять певну типологію авторів п'єс: безталанні невдахи, п'єси яких ніхто не ставить; ті, які переписують твори класиків; визнані драматурги, які переконані у своїй геніальності [6, 473]. Але всіх їх об'єднує, на думку Ільфа та Петрова, те, що вони займаються драматургією з матеріальних міркувань, адже «тепер за п'єси багато платять» [6, 472].

Подібних авторів п'єс у фейлетоні з промовистою назвою «П'єса в п'ять хвилин» Ільф та Петров називають «драмударниками». Авторі глузують з того, що в літературних колах встановлюється змагання та показником якості стає саме кількісний фактор: «один автор в порядку соцзмагання написав за останній місяць п'ять актуальних п'єс для клубного театру (...), а ударна бригада письменників при домі «Товариства з впровадження культурних навичок в ряди колишніх одноосібників» досягла ще вищих результатів — одинадцять п'єс за три дні» [6, 493–494]. Також Ільф та Петров демонструють занепад літератури та мистецтва, наводячи сучасні їм жанри драматургії: «сільський водевіль з танцями», «селянський лубок», «народна трагедія», «хороводне дійство», «сцени з життя», «вечір витівників». Серед тем, яких торкаються драматурги: «відхід інженерства від нейтральності», «пи-

тання використання відходів пряжі на текстильному виробництві» тощо [6, 494]. Наприкінці фейлетону Ільф та Петров припиняють глузувати і в серйозному тоні означають головну проблему подібного «ударництва» в літературі — те, що такі твори мистецтва формують смак широкої аудиторії.

Наприкінці 20-х років, в контексті політизації літератури, критиці піддали сатиру. В 1929 році на сторінках «Літературної газети» відбулася дискусія про доцільність сатири в новій радянській літературі. Критик В. Блюм стверджував: «(...) сатира нам не потрібна. Вона шкідлива для робітничо-селянської державності (...). Поняття «радянський сатирик» суперечливе. Воно так само безглузде, як поняття «радянський банкір» або «радянський поміщик» [8, 187]. В своїй публіцистиці Ільф та Петров виступали на захист сатири. У фейлетоні «Чарівна палиця» автори іронізували з дискусії, яка розгорілася навколо доцільності існування сатири: «Блюм довів, що сатира шкідлива, адже ще Гоголь і Щедрін в цій справі «перегнули палицю» [6, 486]. Також ситуації в сатиричній літературі присвячений фейлетон «Я, загалом, не письменник». Тут співавтори показують тип радянського фейлетоніста — «халтуртрегера», який за сатиру видає штампи [5, 159]. Ільф та Петров говорять про те, що зараз письменники виробляють сатиричні твори за допомогою «вірного верстата-автомата»: використовують постійні кліше, «літературні відмички» (наприклад, так звані гумористичні прізвиська: Дудочкін, Добивалкін, Помадочкіна, Канцеляркін тощо) [5, 159–160]. Співавтори зауважують: «(...) в сатирико-гумористичному господарстві занадто рано з'явилися традиції. Краще б їх зовсім не було. Хтось вже занадто проворно розклав по полицях усі явища життя і виробив короткі стандарти, за допомогою яких ці явища потрібно висміювати» [5, 158]. Показавши типовий набір прийомів «псевдосатириків», Ільф та Петров сподіваються, що читачеві тепер легше буде відрізнити справжню сатиру, яка направлена на викривання громадських недоліків.

Стан радянської літературної критики тих часів також знайшов своє відображення у фейлетонах Ільфа та Петрова. Публіцисти в сатиричному тоні зображують методи оцінювання художньої літератури представниками РАПП (Російська асоціація пролетарських письменників). РАПП визначила ряд критеріїв, дотримуватись яких було обов'язковим для радянських письменників. Крім того, ідео-

логи РАПП наполягали на тому, що література має бути ідейною та світоглядною, виступали проти «стихійності» та «споглядальності» в мистецтві. Ці тенденції висміюються Ільфом та Петровим у багатьох фейлетонах початку 1930-х років. Зокрема, у фейлетоні «Мала купа — даху немає» викривається, з одного боку, демагогія, сварливість, обмеженість літературних критиків РАПП, а з іншого — підлабузництво перед редакціями «товстих» журналів і «загравання» з публікою [6, 490]. Автори говорять про те, що зараз доля літературного твору вирішується саме на підставі його відповідності чітко сформованим критеріям. Якщо критики РАПП віднаходять в творі слідування означеним нормам та правилам, то, не зважаючи на те, чи несе твір художню цінність, вони своїми критичними виступами починають налаштовувати аудиторію на його лояльне сприйняття.

Фейлетони «Віддайте йому курсив» і «В золотій палітурці» демонструють типові для раппівського критика суб'єктивізм в оцінці твору, прагнення до приниження автора, який не відповідає критеріям, та пошук в будь-якому тексті, що піддається критиці, «ідеологічної бази» («книга проте представляє крупний інтерес, так як яскраво і опукло малює звичай дореволюційного акторського міщанства, що коливається між феодалізмом і дрібним власництвом» [5, 92–93]). Крім того, Ільф та Петров висміюють техніку написання статей критиків РАПП, які все піддають сумніву, про що свідчать заголовки їх критичних заміток: «Якщо рецензована книга називається «Жили два товариші», стаття про неї має заголовок «Чи жили два товариші?» (...) «Чи Севастополь?». Чому він весь час сумнівається? Невже він думає, що автор намагався всучити читачеві Сімферополь замість Севастополя або, скажімо, Серпухов? Та ні, ні про що він не думає. Просто формула готова, а міняти її не хочеться» [5, 155]. Також фейлетоністи іронізують над кліше: «...перший учень (критик) ніколи не скаже: «Автор зобразив», «Автор намалював». Тут є більш обережна фраза: «Автор намагався зобразити», «Автор зробив спробу намалювати». Звичка настільки велика, що навіть про Шекспіра стали писати: «У п'єсі «Отелло» автор спробував зобразити ревності». До речі, і стаття називається «Чи мавр?» [5, 155].

У фейлетоні «Великий табір драматургів» Ільф та Петров піддають критиці так звану теорію «живої людини» РАППу. На І З'їзді пролетарських письменників у 1928 році це питання було сформульовано

наступним чином: «Лозунг показу живої людини (...) з одного боку, (...) орієнтує пролетарську літературу на відображення сучасності, а з іншого, виражає необхідність боротьби зі штампом, схематизмом, плакатністю та переходу до виявлення складної людської психіки зі всіма її протиріччями, елементами минулого та паростками нового, моментами свідомого та підсвідомого». Така концепція акцентує психологізм в літературі, що стало однією з причин нападу на РАПП та кінець-кінцем розформування її в 1932 році. У фейлетоні «Великий табір драматургів» головний герой, популярний в московському середовищі театральний автор, так говорить про свою нову трагедію режисеру одного з театрів: «Ви поставите її в плані показу живої людини? Це те, про що я мрію» [6, 474]. А в іншому театрі вимагає постановки «з випинанням психології другорядних дійових осіб» [6, 474].

У фейлетоні «Народження янгола» Ільф та Петров іронічно показують процес створення літературного образу через опис роботи над кіносценарієм на індустріальну тему. Автори іронізують над сценаристами, які звикли показувати «ворогів» (домінуюча у всіх сферах радянського суспільства тенденція), і які в зображенні позитивного героя відштовхуються від шаблонних рис негативного персонажу. «Персонаж повинен бути неодмінно з бородою, щоб відчувався «зв'язок з селом», в сюжеті потрібно було «уникнути комікування, щоб не вийшло, як у Чарлі Чапліна», і «фізіологізму (...) щоб не було, як у Довженка або Пудовкіна» [5, 146–147]. Публіцисти, підкреслюючи те, що написання твору дедалі стає справою техніки, виводять набір якостей та особливостей, який має бути обов'язково притаманним позитивному персонажу: «а) Він повинен бути членом всіх добровільних товариств (...) б) Він самотній, бо сімейне життя може спокусити його і збити з правильного шляху (...) в) Вранці він працює. А ввечері? — Вчиться. А вночі? — Читає газети, розширює свій кругозір. А по дорозі з заводу додому? — Бореться з поганою кооперацією» [5, 148].

Літературна тематика у фейлетонах Ільфа та Петрова найбільш повно розкрита в циклах «Під покровом витонченої словесності» і «Мистецтво для Главмистецтва». Період створення цих циклів співпадає з новим етапом в літературному процесі країни. В квітні 1932 року постановою Політбюро ЦК ВКП(б) було скасовано РАПП та пізніше організовано Союз письменників, який став інструментом

вже тотального контролю влади над творчим процесом. Відтепер письменник не мав права не бути членом Союзу, в іншому випадку він позбавлявся права публікувати свої твори, також він міг бути при-тягнутим до кримінальної відповідальності за «дармоїдство».

В таких умовах в авторському середовищі з'явилась практика «відмежування» від власних творів та викладених там думок. Саме це І. Ільф та Є. Петров відобразили у фейлетоні «Ідеологічна пеня». Сатирики вводять поняття «ідеологічної пені» («0,2 лайливої статті на друкований аркуш художньої прози» [5, 141]), яка нараховується тим, хто не встиг вчасно відректися від написаного ним раніше.

В 1932–1934 роках, незважаючи на посилений контроль влади над літературним процесом, Ільф от Петров продовжують висміювати «творчість на замовлення». Але тепер їх критика направлена не стільки проти обмежень та директив Спілки письменників, скільки проти безталання літераторів та їх чиновницького підходу до творчості. Наприклад, у фейлетоні «Літературний трамвай» сатирики знову висміюють те, як більшість сучасних їм авторів сприймають творчість як виробничий процес. Також у фейлетоні сатирики розмірковують над місцем гумору в сучасній літературі. В цьому контексті автори згадують про колись популярного письменника Михайла Зощенка, про якого зараз «нічого не пишуть»: «Він навіть ображається, коли йому кажуть, що він знову написав смішне (...). Привчили людину до того, що гумор — жанр низький, недостойний великої російської літератури» [5, 167].

Образи письменників-халтурників, пристосуванців від літератури, чиновників та кон'юнктурників, а не творців, постають у фейлетонах «Великий канцелярський шлях», «Як створювався Робінзон», «Куди йдуть капітани». У «Великому канцелярському шляху» письменник Самообложенський збирається написати «давно задуманий роман-двулогію до пуску першої черги московського метрополітену» [5, 135]. Він навіть знаходить нову форму для свого роману під назвою «П'яте колесо» — протокол. У видавництві роман беруть відразу і пропонують його автору посаду начальника канцелярії, який з часом здобуває репутацію «слухного працівника». Ільф та Петров іронічно завершують цю оповідь: «правда... проскакує іноді зайва письменницька легкість, непотрібна метафоричність, але його начальство переконане, що з часом це пройде безслідно» [5, 140].

У фейлетонах І. Ильфа та Є. Петрова кінця 1920-х — початку 1930-х років ситуація в радянській літературі знайшла яскраве відображення. Сатирики в своїх публіцистичних творах викривали явище «псевдотворчості», створення творів на замовлення і «злобу дня», засилля ідеології та бюрократизму в мистецтві та культурі; іронізують з приводу стану сатири і гумору в літературі; виступають проти невігластва і безапеляційності критиків, особливо представників РАПП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Галанов Б.* Илья Ильф и Евгений Петров / Б. Галанов. — М. : Советский писатель, 1961. — 312 с.
2. *Гурович Л.* Илья Ильф и Евгений Петров, сатирики / Л. Гурович // Вопросы литературы. — 1957. — № 4. — С. 110–139.
3. *Ершов Л.* Советская сатирическая проза 20-х годов / Л. Ф. Ершов. — М. : Изд-во АН СССР, 1960. — 186 с.
4. *Журбина Е.* Искусство фельетона / Е. Журбина. — М. : Художественная литература, 1965. — 288 с.
5. *Ильф И., Петров Е.* Рассказы, фельетоны, статьи / И. Ильф, Е. Петров. — М. : Правда, 1985. — 416 с.
6. *Ильф И., Петров Е.* Собрание починений : в 5 т. / И. Ильф, Е. Петров. — М. : ГИХЛ, 1961. — Т. 2 : Золотой теленок. Рассказы. Очерки. Фельетоны (1929–1931). — 1961. — 560 с.
7. *Курляндская С.* Особенности фельетонного творчества И. Ильфа и Е. Петрова / С. В. Курляндская // Ученые записки МГПУ им. В. И. Ленина. — 1966. — № 255. — С. 117–133.
8. *Петров Е.* Мой друг Ильф / Е. Петров. — М. : Текст, 2001. — 349 с.

Одержана 25.08.2014